

İ B N A L - ' A Z R A K
Hayatı, eserleri ve kaynakları

Ahmet SAVRAN, PH. D.

A — Hayatı :

Tarihi bir eserin değeri, yazarın karakterine, sosyal hayattaki yerine, öğrenimine, faaliyetlerine, kaynak olarak başvurduğu kitap ve kişilere ve eserini kaleme aldığı ülkeye bağlı olduğu bir gerçektir. İşte tarihçi İbn al-'Azrak'ı bu tür yaşantı açısından ele alarak onun hayatını ve eserlerini vermeye çalışacağız.

Artuk oğulları tarihçisi olarak bilinen İbn al-'Azrak'ın adını bize bildiren eserler sadece İbn Hâllikân'ın VAFAYÂT AL-A'YÂN (1) ile Bodleian kütüphanesinde Marsh 333 de kayıtlı yazarı belli olmayan yazmadır (2). Bu son eserin yazarı İbn al-'Azrak'dan aktarmalar yapmış ve onun tüm adını «Ahmed b. Yûsuf b. 'Alî İbn al-'Azrak, Târih Mayyâfârikin ve Âmid'in sahibi» olarak vermiştir (3). İbn Hâllikân da bazı kişilerin hayatlarını anlatırken bu tarihçiden yararlanmış ve adını zikretmiştir. Bu ikisinin ötesinde yazarın hayatı ve eserleri ile ilgili bilgileri kendi kitabı olan «Târih Mayyâfârikin va Âmid» den toplayabilmekteyiz.

İbn al-'Azrak, kendi ifadesine göre, 510 H. (1116) yılının Şev-

-
- (1) *Kitâb Vafayât al-A'yân*, (Arapçadan İngilizceye çeviren Bn mac Guckin de Slane, Paris 1842) c. 1, s. 158.
 - (2) Bodleian Libr. Cat. 1, No. 945, Oxford. Bu yazma tarafımızdan eleştirilmektedir.
 - (3) Marsh 333, varak 71a.

val ayında Mayyāfārikin (Silvan) da doğmuştur (4). Eserinde babasından fazla söz etmez, ancak kendi açıklamasına göre onun 536 larda sağ olduğu bilinmektedir. Bu arada dedesinin görevi hakkında verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre devrin idareci sınıfı bir aileden geldiği anlaşılıyor, çünkü 478 H. (1086) de Sultan Melik Şah'ın kumandanlarından İbn Cahîr Mayyāfārikin'i Mervan oğullarından aldığı sıralarda dedesinin Hısn-Kayfā (Hasankeyf) nazırlığında bulunduğunu (5), daha sonra Erzen valiliğine atandığını (6), hatta Diyarbakır bölgesinin idarecisi olup İbn Cahîr'in yerine atanan 'Abū 'Alī al-Balhī'nin değiştirilmesi için Mayyāfārikin halkı tarafından Sultana gönderilen temsilcilerden birisi olduğunu (7) söylemesi bize böyle bir aileden geldiği kanatını verir. Ancak milliyeti hakkında ne kendisi nede başka kaynaklar bilgi verir.

Mardin Artuklu kolunun kurucusu Nacm al-Dīn İl-Ġāzi döneminde doğan ve onun oğlu Timurtaş ve torunu Alpi yönetiminde yaşayan İbn al-'Azrak, tarihi bir düzen içinde tertiplelediği eserinde, Irak, Suriye ve Doğu Anadolunun çeşitli şehirlerine yaptığı gezileri, görevlerini, tanıştığı önemli kişileri ve tanık olduğu olayları ayrıntılı olarak anlatır. Bu arada kendi yaşantısı ile ilgili bilgileri yeri geldikçe zikretmektedir. Buna göre İbn al-'Azrak 524 H. (1135) de çalışmak için Mayyāfārikin'den Mardin'e gider ve böylece 19 yaşında iken Timurtaş'ın idaresinde ilk halk hizmetine katılmıştır. Hayatının bundan sonraki seyrini eserinin çeşitli yerlerinde veren İbn al-'Azrak, Mardin'den sonra ilk yolculuğunu 531-32 H. (1137-38) de al-Cazir'e ve Musul'a yapar, hatta Musul'da Atabeg Zengi'yi gördüğünü ve üç gün kaldıktan sonra Mayyāfārikin'a döndüğünü söyler (8). Bir yıl sonra, 533 H. (1134) de, Āmid'de bulunan İbn al-'Azrak aynı yılın sonlarına doğru ilk kez Bağdad yolculuğuna çıkar ve 534 de kente ulaşan yazar Bağdad'ta kaldığı altı aylık

(4) Tārīh Mayyāfārikin va Āmid, yazma Br. Museum Or. 5803, varak 160a.

(5) Yazma Or 5803, varak 149a.

(6) Aynı yazma 151 a, aynı eserin Or. 6310 yazması varak 76 b.

(7) Or. 5803, varak 150 a-b.

(8) İbn al-'Azraq, A Critical edition of the Artuqid section in Tārīh Mayyāfāriqin wa Āmid, edited by Ahmet SAVRAN, St. Andrews 1975, Text A, s. 33,36 (Bu eser doktora tezi olarak hazırlanmış ve henüz basılmamıştır).

sürede, 533 de Kara-Sunkur tarafından Sultan Mesud'a baskı yapılarak Kamāl al-Dīn Muhammad b. al-Husayn'ın (9) yerine vezirliğe getirilen Hoca 'Izz al-Mulk'un Halife al-Muktafi'ye biatını görmüş ve hatta Bab al-Hucra'ya giderek Sultan Mesud'un Halife al-Muktafi'nin kızı, Halifenin de Sultanın kız kardeşi Fâtıma ile olan evlenme törenlerinde hazır bulunmuştur. Ayrıca Kādı al-Kudāt al-Zaynabî, hazinedar Kamāl al-Dīn ve Vezir Şaraf al-Dīn 'Alî b. Tırād'ın Sultan adına Halifenin kızına düğün olduklarını belirtir (10). İbn al-'Azrak, bu ziyareti esnasında, kitabında adlarını verdiği hocalardan çeşitli dersler almış, İmâm 'Abû Hanîfe ve Salman al-Fârisî gibi meşhur kimselerin türbelerini de ziyaret etmiştir. Bu arada, Sultan Mesud'a karşı savaş açan Halife al-Mustarşid'in yanında bulunan al-Sa'îd Mu'ayyid al-Dīn 'Abû 'Abdullah Muhammad İbn al-'Anbârî'yi görür ve ondan Halifenin ayaklanmasının nedeni hakkında ayrıntılı bilgiler alır (11). Böylece içinde yaşadığı dönemin olaylarını doğrudan doğruya vermesi yanında, onları görmüş ve bizzat iştirak etmiş kimselerin ağızlarından aktarmak suretiyle bizim daha sağlıklı haberleri öğrenmemizi sağlamıştır. İlk ziyaretini bu şekilde tamamlayan İbn al-'Azrak 535 H. (1141) yılı Muharreminde tekrar Mayyâfârikîn'a döner. Yazar bundan sonraki iki yılda, 536-37, Âmid ve Musul'da bulduktan sonra Husâm al-Dīn Timurtaş'ın, kardeşi Şams al-Davla Süleyman'ın ölümü üzerine, 538 H. (1144) de Mayyâfârikîn'i idaresine aldığında Mardin'de bulunmuş ve 542 de para basacak olan efendisi Timurtaş için Ma'den'e bakır almaya gitmiştir (12).

543 H. (1149) yılında Mayyâfârikîn dışındaki vakıfların müfettişlik görevini elinde bulunduran yazar bir yıl sonra, 544 de, Timurtaş adına Musul'da demir satmaya başladığı sırada, şehir meydanında, Kadı Kamāl al-Dīn al-Şahrazûrî ve kardeşi Tâc al-Dīn'in Ata beg Zengi'nin oğlu Kutb al-Dīn al-Mavdûd tarafından tutsaklıktan kurtarılma törenlerine tanık olur ve bunu eserinde oldukça ayrıntılı olarak işler. Kamāl al-Dīn'e Ca'ber Kalesi kuşatmasında Atabeg Zengi'nin şehit edilmesini sorar ve söylediklerini

-
- (9) Abû al-'Izz Tâhir b. Muhammad al-Barûcirdî, İbn al-'Asîr, *al-Kâmil fî al-Târîh*, Kahire 1929-38, c. 9, s. 63.
(10) *al-Kâmil*, c. 8, s. 363. Yazma Or. 6310 varak 99 b, İbn al-'Azrak, (tez) Text A. s. 37-38.
(11) İbn al-'Azrak, (tez), Text A. s. 19-37.
(12) Aynı eser, Text A. s. 40-41,51. Text B. s. 26.

kendi ağzından aktararak anlatır. Aynı yılın sonlarına doğru Timurtaş'ın Dārā kuşatmasında onun karargahında bulunan yazar şehir düşünceye kadar orada kalmıştır (13).

546 H. (1152) yılına kadar Musul'da kalan İbn al-'Azrak 'Ahlâṭ yolu ile Mayyāfāriḫin'a dönmüş ve aynı yıl içinde ikinci kez Bağdad'a giden Yazar, Kuṭb al-Dīn 'Abbādī'nın (14) vaazlarında bulunmuş ve bu sırada kışı geçirmek için Bağdad'a gelen Irak Selçuklu Sultanı Mesud'u görmüş, onun gelişi ve ölümü hakkında şöyle der : «546 yılında Sultan Mesud Bağdad'a geldi. Bütün kış orada kaldı. Ben onu Bağdad'ta bu yıl gördüm ve (Onun) filini, papağanını ve maymununu gördüm. (sonra) Sultan Hamazān'a gitti. 547 yılının Camādi al-'Avval ayında hastalandı ve Camādi al-Āhir'in onbirine kadar yaşadı, Hamazān kapısında öldü, ve (cesedi) Isfahan'a götürüldü. Ben (aynı) yılın Racab ayının ilk gününe kadar Bağdad'ta kaldım, (sonra) Mayyāfāriḫin'a gitmek üzere yola çıktım, Takrit'e geldiğimizde Sultanın ölüm haberi geldi, halk telaşe kapıldı ve biz Musul'a gittik» (15).

548 H. (1154) yılında İbn al-'Azrak'ın Tiflis seyahatına çıktığını ve uzun bir müddet Gürcü ve Abhazların Kıralı Dimitrus'un sarayında kaldığını görürüz. Yazar, bu ziyareti esnasında Kıralın Alan ve Derbend yolu ile Abhaz'a kadar uzanan yetmiş günlük bir yurt içi gezisine katılır. Hatta bir ara, 515 H. (1121) yılında Kıral David ve oğlu Dimitrus tarafından Bāzwī dağının eteğinde ğafil avlanarak bozğuna uğratılan İl-Ġāzī'nin askerlerinden birinin tutsak bulunduğu Abhaz'daki bir kaleye geldiklerinde Kıral kendisine: «Bu kalede İl-Ġāzī'nin askerlerinden bir adam tutsak bulunmaktadır, yarın git onu gör, nereden olduğunu sor» der. Fakat bir ayaklanma haberinin gelmesi üzerine kıralın o gece oradan ayrılması yazarın bu tutsağı görmesini engellemiştir (16).

İbn al-'Azrak, Kıral Dimitrus'un Tiflis'de yerleşik müslümanları yararına çıkardığı yasaları, kıralın onlara olan iyilik severli-

(13) İbn al-'Azrak, (tez), Text A, s. 54,58,59.

(14) al-Muzaffar b. 'Ardaşir, 541 H. de Sultan Sancar tarafından Halifeye gönderilmiştir. 546 da Halife al-Muḫtafi tarafından da Sultan Muhammad b. Mahmud'a gönderildiğinde Hūzistan'da ölmüştür. *al-Kāmīl*, c. 9, s. 16,30.

(15) İbn al-'Azrak, (tez) Text A, s. 61-62.

(16) İbn al-'Azrak, (tez) Text A, s. 6.

ğini ve kentin müslüman kesiminde domuz kesilip satılmaması, kendi adlarına para basmaları, sultan ve halife adlarına hutbe okutmak gibi müslümanların ileri sürdüğü koşulları bizzat gördüğünü ve hatta kıraldan görülen böyle bir saygıyı onların Bağdad'ta bile bulamayacaklarını belirtir, ayrıca kıralın iyiliklerinden söz ederken onun bir cuma günü camiye geldiğini ve namaz sonu cami hayrına 200 dinar bıraktığını da kaydeder. İbn al-'Azrak, Kıral Dimutrus'la birlikte olan gezilerinde Derbend'e doğru yaklaştıklarında, 548 H. (1154) Zil'Ka'de'nin ikinci perşembe günü ölen Timurtaş'ın ölüm haberini işitir ve şöyle der : «549 yılı Muharrem'in 4 üncü günü idi. Kıral beni çağırdı ve : Efendin Husâm al-Dîn Timurtaş öldü, dedi ve haber bana bu zaman ulaştı» (17). Derbend'e vardıklarında yazar, Arapça konuşan kişilerle karşılaşır, uzun tartışmalı konuşmalardan sonra onların Emevi soyundan olduklarını ve Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı atalarının Muhtâr b. 'Abi 'ubayd al-Sakafî'den kaçıp buraya geldiklerini anlar (18).

İbn al-'Azrak'ın bu uzun Gürcistan ziyareti 549 H. yılında sona erer ve Anadolu yolu ile 'Ahlât'a doğru yola çıkar, Sivas'a geldiğinde Sivas emiri Nizâm al-Dîn Yağı-Basan (Siyan) b. Danişmand ile görüşür, kalması için Emir'in kendisine ısrar ettiğini ve bunu kabul etmediğini söyler. Aynı yılın 13 Camaziyel'evvel ayında 'Ahlât'a ulaşan İbn al-'Azrak bir kaç gün burada kaldıktan sonra Erciş, Berkeri, Nişabur, Katvar, Hovayyı (Hoy), Merend, Tebriz ve Zencan yolları ile Rey'e gider, fakat onun bu gezisi uzun sürmemiştir. al-Kisâi' (19) ve 'Abû Hanîfe'nin öğrencisi Muhammad b. al-Hasan'ın türbelerini ziyaret ettikten sonra aynı yıl ve aynı yollarla Mayyâfârîkin'a dönmüştür (20).

558 H. (1163) de Sultan Arslanşah, Şah Ermen (Naşır al-Dîn Sokman II), Şams al-Dîn İldeniz ve Erzen beyi Fahr al-Din'in birleşik ordularının Gürcüleri yenmeleri üzerine İbn al-'Azrak'ı tekrar 'Ahlât'da görürüz. Yazar, yoksullara dağıtılmak üzere üçyüz

(17) Aynı eser, Text A, s. 66-67.

(18) Yazma Or. 5803 varak 64 a-b.

(19) 'Abû al-Hsan b. 'Alî b. Hamza b. 'Abdullâh b. Bahmân b. Fayrûz soyadı al-Kisâi' dir. Hârûn al-Raşid'in oğlu al-'Amîn'in öğretmeni idi. 189 H. (804-5) de Rey'de öldü. Buraya Hârûn al-Raşid'in beraberinde gelmişti. İbn Hallikân, c. 2, s. 237.

(20) İbn al-'Azrak, (tez) Tekt A, s. 80-81; *Wafayât al-A'yân*, c. 2, s. 237.

öküzün kurban edilerek kutlanan bu zafer şölenini tarihinde ince-likle işler (21). Dört yıl sonra, 562 H. (1163) de, Mayyâfârîkîn'deki vakıfların müfettişliğine atanan İbn al-'Azrak bir yıl sonra, 563 de, Urfa, Manbic, Halep, Hama, Humus yolları ile Dımeşk'a gider ve Kâdı al-Kūdât Kamâl al-Dîn ibn al-Şahrazûrî ile görüşür, Kadı onu Şamdaki vakıfların nazırlığına atar. Burada bulunduğu sırada Suriye'de kuşluk vakti vuku bulan ve Bealbek, Halep, Hama, Humus, Antakya, Diyarbakır ve hatta Azerbaycan'a kadar yayılıp büyük zararlara yol açan bir sarsıntının Dımeşk'ta yalnız bir kişi-nin ölümüne sebep olduğunu zikreder ve yine Dımeşk'ta bulundu-ğu sıralarda, 566 H. (1170) yılının Rabiul'ahar ayında Şams al-davla Tûran Şah'ın, Mısır'da bulunan kardeşi Salâh al-Dîn 'Ayyûbî'nin isteği üzerine, içinde kadın ve çocukların da bulunduğu yetmişbin develik bir kervanla Dımeşk'tan Mısır'a hareketine tanık olur, dün-yada eşi görülmemiş olarak nitelediği bu kervanın güvenlik içinde Mısır'a ulaştığını ve Salâh al-Dîn'in onları karşıladığını yazar (22).

568 H. (1172) de üçüncü kez Bağdad'ta bulunduğunu zikreden İbn al-Azrak 571 H. (1175) yılında Türk kuvvetlerinin gürcülere karşı kazandığı ikinci zafer üzerine tekrar 'Ahlât'a gelir, fakat vezir al-Muvaffîk'in ölümünden dolayı Şah Ermen Sokman II'nin büyük bir yas tuttuğunu hatta bu nedenle şehrin pazarlarını üç gün kapattığını belirtir, bundan da yazarın 'Ahlât'ı bu kez bayram havası içinde görmediği anlaşılıyor.

Bu, Ahlat ziyareti yazarın eserinde zikrettiği son seyahatidir. 572 H. (1177) yılına kadar olan olayları içine alan tarihinin baş ve son kısımlarının yok olması, gerek yazarın ölüm tarihini tes-bit etmek ve gerekse eserin yazılma ve kopye edilme tarihlerini kesinlikle belirtmekten bizi yoksun bırakmıştır. Bununla beraber Dublin'de Chester Beatty'de bulunan Gazâlî'nin İhyâ 'Ulüm al-Dîn (23) yazmasının sonunda bizzat İbn al-îAzrak tarafından ya-zılan bir notta, yazar bu eseri iki kez okuduğunu ve sonuncusunu 26 Safar 577 H. de okuyup kendisi için kopye ettiğini söyler. Buna göre yazarın 577 lerde hala sağ olduğu anlaşılıyor.

(21) İbn al-'Azrak, Text A, s. 103,104.

(22) Aynı eser, Text A, s. 135.

(23) Arberry, Arthus John, *A hand list of the Arabic MSS (the Chester Beatty Library)*, Dublin 1956, c. 2, s. 56. Yazma No. 3376, varak 223 a.

B — Eserleri :

Bu gün elimizde yazarın «Tārīh Mayyāfārīkīn va Āmid» adlı eserinin son bölümünün iki yazması vardır. Bunlar da British Museum'da Or. 6310 ve Or. 5803 de kayıtlı bulunmaktadır. Birincisi bu son bölümün özeti niteliğinde olup 560 H. de yazılmışa benziyor. İkincisi ise (5803), birincisinin genişletilmiş hali olup yazarın ifadesinden anlaşıldığına göre, 572 H. de yazılmıştır. Yazarın bu geniş yazmadaki kayıtlarına göre «Tārīh Mayyāfārīkīn va Āmid» in en az üç bölümü olması gerekir. Bunlardan birincisinin yaratılıştan Hz. Muhammed'e kadar olan dönemi, ikincisinin de yalnız peygamber dönemine ait olduğu anlaşılıyor. Bugün elimizde bulunan üçüncüsü ise halifelerden kendi zamanına kadar olan devreyi içine almaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, her iki yazmanın baş ve son kısımlarının yok oluşu eser hakkında edineceğimiz daha bazı bilgilerden bizi mahrum bırakmıştır.

Geniş yazmadan açıkça anlaşıldığına göre İbn al-'Azrak bu eserini hazırlarken Artuklular dönemine kadar olan devre için kitabında adlarını verdiği kaynak eserlerden yararlanmış ve bir çok ravilerden de söz etmektedir, ayrıca eserinin bir yerinde, verdiği bütün bilgileri mutlaka bir kaynağa dayandığını ve kaynakta bulunmayan hiç bir şeyi yazmadığını şu cümleleriyle ifade eder :

أما ما ذكره من غير ما ذكره في كتابي...
أما ما ذكره من غير ما ذكره في كتابي...
(24)

Gerek bu satırlar ve gerekse ileride verilecek kaynaklar yazarın çeşitli tarih, coğrafya ve tefsir kitapları okuduğunu gösteriyor, ancak yazar bu kaynaklardan yararlanırken cümleleri olduğu gibi aktarmamış sadece olayları almış ve kendi ifadesiyle anlatmıştır. Buna örnek olarak Tarihinde anlattığı İran Meliki Kubaz ve onun Diyarbakır, Mayyāfārīkīn fetihlerini verebiliriz. Yazar bu olayları «al-'Aḥbār al-Tiwāl» (25) dan almış ve kendisine özge bir anlatımla ifade etmiştir.

(24) Yazma Or. 5803, varak 61 a.

(25) 'Abū Hanīfah al-Dīnawarī, *Kitāb al-Aḥbār al-Tiwāl*, Neşr Ignace Kratchkovsky, Librairie of Imprimerie Ci-devant E.J. BRILL Leiden, 1912, s. 67-68; Yazma Or. 5803, varak 12 a-b.

İbn al-'Azrak, bu eserini kaleme alırken dört ana temele dayanmaktadır :

- a — Yazılı kayıtlar
- b — Sözlü (rivayetler)
- c — Görgü şahitleri
- d — Kendi izlenimleri

Eserinin Artuklular bölümüne kadar olan kısmını yukarıda verilen ilk üç temele dayandırır, kendi zamanı olan Artuklular bölümü ise kaynaklar açısından tamamiyle bağımsızdır, çünkü yazar, bu bölümde olaylara bizzat tanık olduğu veya tanık olanlardan aktardığı için verdiği bilgileri hiçbir yazılı kayıta dayandırmaz.

C — Kaynakları :

- 1 — 'AḤMAD İBN 'ABĪ ṬĀHİR ṬAYFŪR, KĪTĀB BAĞDĀD (26)
- 2 — AL- ŞĪMŞĀTĪ, 'KĪTĀB AL-MAVŞİL (27)

İbn al-'Azrak, Mayyāfāriḳin'in gelişmesini anlatırken bu konudaki bilgilere temel olarak «Kitab Bağdād»ı ve «Kitāb al-Maşıl»ı alır ve şöyle der :

كان قد قرأت اصل كتاب بعداد وابتدأ عمارها، وكيف شرع
المنصور في عمارتها على ما سذكوه في موضعه انشاء الله

(26)

Kitab بعداد جزء واحد وهو السادس من تاريخ بعداد
يتضمن سيره المأثور . بدأ بحوادث سنة ٢٠٤ وحتمة سنة
٢١٨ عني بسيرة الدكتور كرم من علماء شرفيات السويسريين
هي نسخة المحفوظ في دار الكتب البريطانية وهو ناقص بعض
نسخة بأخره . لبيسيك ١٩٠٨، ص ٣٨٢ . معجم الطبوعات

(27) Bu kitabın varlığı hakkında bir kayıta rastlayamadık

تعالى وقرأت كتاب الموصل الذي صنفه الشغاطي لهرف
الدولة مرواس بن العفدي الى سنة ما غارب اربعمائة
واربعمئة للسحره واحصت ان اجمع كتابا وادكر فيه بعينه
سبا تاريخ . (28)

Yazar, Haşimi ailesi, Emevi soyu ve İmam Malik hakkında verdiği bilgileri de yine «Kitāb Bağdad»tan almıştır (29).

3 — KİTAB AL-TAŞ'İŞ

İbn al-'Azrak kitabında Mayyāfārīkīn'in kuruluşu ve adını nasıl aldığı konusunda ayrıntılı bilgi verir. Bu bilgileri o devirde Mayyāfārīkīn'de Malkīta kilisesinde bulunan süryanice «al-Taş'īş» den aldığını ve bir hıristiyanın onu Süryaniceden Arapçaya kendisi için çevirdiğini aşağıdaki parçada anlatır :

فيل ما ذكر عن الضعيف الذي في نسخة الملكة مافاريس وذلك
انه بلغني من جماعة من اهل بيعة الملكة ان بها كتابا يسمى
الكتاب يدور فيه انداء عمارة هذه المدينة والنسخة يا حتمت
بعض ان مقيما بها وسألته عن ذلك فذكر لي شيئا غير المقصود
فأخذت منه الكتاب المذكور واحضرت رجلا من النصارى يسمى
... فقرأ الكتاب بالخراسية وفسره بالعربية . (30)

العربية والعربية ، يوسف اليان سركيس ، الجزء الأول بمصر

• ١٩٣٨

(28) Yazma Or. 5803 varak 7 a.

(29) Aynı yazma varak 61 a, 83 b, 95 a.

(30) Aynı yazma varak 7 b.

4 — AL- BALĀZŪRĪ, KĪTĀB FUTŪH AL-BULDĀN

Yazar, Kadisiye savaşının tasvirini bu kitaptan almış, buna dayanarak savaşın birinci, ikinci günlerinin adlarını, üçüncü ve, son geceye, de «Laylat al-Hārīr» dendiğini belirtir (31).

5 — 'ABŪ HANĪFAH İBN DĀVUD AL-DĪNAVARĪ, AL-'AĤBĀR AL-TIVĀL

İbn al-'Azrak, Bizansla İran arasındaki savaşları ayrıntılı olarak anlatırken Mayyāfārīkīn'in Hz. Ömer zamanına kadar İranla Bizans arasında nasıl el değiştirdiğini belirtir ve sonunda şöyle der : «'Abū Hanīfah al-Dīnavarī'nin al-'Aĥbār al-Tivāl'ından okuduğum şey budur» (32).

6 — İBN KUTAYBA, °UYŪN AL-'AĤBĀR, KĪTĀB AL-MA°ĀRĪF

Yazar, Yazid b. Mu°āviya ve °Abd al-Malik b. Marvan hakkındaki bilgileri kaleme alırken bu eserlerden yararlanmışır (33).

7 — ŞA°LABĪ VE İBN °ABD AL- VĀHĪDĪ'NİN TEFSİRLERİ

İbn al-'Azrak, Haşimiler, özellikle Ali ve oğulları Hasan, Hüseyin, ile ilgili bilgilere destek olarak bu eserlere yer vermiştir (34).

8 — İBN HİLĀL AL- ŞĀBĪ'NİN TARĪHĪ

Buda Halife al-Kādīr hakkındaki haberler için kullanılmıştır (35).

9 — AL-ŞŪLĪ ('ABŪ BAKR MUHAMMAD B. YAĤYĀ), KĪTĀB AL-'AVRĀK

İbn al-'Azrak, Halife al-Mutavakkil'in oğlu için yaptığı sünnet

(31) *Futūh al-Buldān*, Neşr Şalāh al-Dīn al-Munaccid, Kahire 1957, 2. Bölüm, s. 317, yazma Or. 5803 varak 2 a.

(32) *Kitāb al-'Aĥbār al-Tivāl*, s. 68, yazma Or. 5803 varak 12 a-b.

(33) Yazman Or. 5803 varak 22 a, 63 a, 72 a.

(34) Aynı yazma, varak 83 b, 84 a.

(35) Aynı yazma, varak 123 a.

düğünü şölenini o günedek İslamda görülmemiş bir şölen olduğunu bu kitaba dayanarak şöyle ifade eder :

قبل وما ذكره التولى في كتاب الاوردان قال : كانت دعوة

التوكل لما حتن والده المعتر قد عملها في بركوره ()

دعوة مشهوره وويل انه لم يعمل في الاسلام دعوة مثلها الا

ما تزوج المأمون بنت الحسن بن سهل ولم تكن مثل هذه .

(36)

10 — 'ABŪ AL- FARAC AL-ISFAHĀNĪ, KĪTĀB AL- 'AĠĀNĪ

Halife Yazid b. Mu'āviya'nın ölümünü ve alışkanlıklarını İbn al-'Azrak bu kitaptan aşağıdaki şekilde aktarır :

وما ذكره انوالعرج الهميهاسي في كتاب الاعاني : ان يزيد حكر

ويطير عرقص فوق علي برأسه فاندب عنقه فمات لارضى الله عنه

خلقه كان له بين المخازي مالا تدر ولا توضع ولم يأت في سي

امية المعنى منه واحده ولا اسبك منه لحرمان الله . (37)

11 — IBN ŞACARĪ'NİN TARİHİ

Halife al-Muktadir ile ilgili bir hikâyeyi yazar bu eserden alır:

(36) Aynı yazma, varak 100 a.

(37) Yazma Or. 5803 varak 61 a.

وقبل ما وراه ابن شجره في تاريخه انه اهدى المقتدر في سنة
ست وثلاثمائة نصف سمكه الاعلى الذي فيه العينان سمكه اكثر
من قائمه وزن بالرطل العراقي وكان وزنه سبعة الف وثلاثمائة
رطل وكان قد جف وكان يقال انه بقى في دار الخلفاء الى زمن
البياسري واخرج لهما نهب دار الخلافة . (38)

12 — °UBAYDULLAH B. ḤORDĀZBAH, KĪTĀB AL-MASĀLĪK
VA AL-MAMĀLĪK

İbn al-'Azraq, bu eseri de yer ve kent isimleri için kullanmıştır.

Tarihi bakımdan çok değerli bilgiler veren İbn al-'Azraq dil yönünden ele alınacak olursa bazı eleştirilere maruz kalacaktır. Hernekadar kitabında, Bağdad'ta bulunduğu sırada, tanınmış kişilerden çeşitli dersler aldığını söylerse de Arapçada iyi bir öğrenime sahip olmadığı eserinden anlaşılmaktadır. Arapçası bölgesel konuşulan dilin etkisi altında kalmıştır. Onikinci asır Selçukluları döneminde yazı dilinin Arapça - Farsça olmasına rağmen yönetimdeki Türk halkının Türkçe konuştuğu bir gerçektir, özellikle yazarın idaresinde yaşadığı Artuk oğulları Türkmen beyliğinde Türkçenin yaygın olmadığı düşünülemez, ayrıca bölgede değişik lehçede, Arapça ve belki Farsçanın da konuşulduğu muhakkaktır. Yazarın, bu değişik dil karışımının etkisi altında kaldığı ve bu nedenle halk arasında, bugün Anadolu halkı arasında olduğu gibi, yazı dilinden farklı olarak söylenen bazı Türkçe adların (Taş - Daş, Arslan - Aslan) eserinde yer aldığı görülür Tekil, çoğul, müennes, müzekker gibi birçok dilbilgisi uygunsuzlukları yanında klasik Arapçaya ters düşen cümle yapılarına rastlanmaktadır. Eserinde gördüğümüz bu uygunsuzlukların bir kısmının kopye edene ait olabileceği gibi cümle yapısıyla ilgili uygunsuzluklar da yazarın kaleminden çıkmış olmalıdır.

(38) Aynı yazma Or. 5803 Varak 108a.

İbn al-'Azrak'ın tarihinden kendisinden sonra gelen bazı yazarlar aktarmalar yapmışlardır. Bunlardan İbn Hallikân «Vafayât al-A'cân»ında birçok kişilerin hayatını verirken İbn al-'Azrak'ın eserinden yararlanmış ve adını zikretmiştir. Yazarın adının tümünü veren Marsh 333 ün yazarı da, aşağı yukarı, kitabının üçte birini İbn al-'Azrak'ın eserinden aktararak doldurmuştur. İbn Tağribardi al-Atabeği «al-Nucüm al-Zâhira» (39) adlı kitabında Halife al-Râşid hakkında naklettiği hikâyeyi yazarın kitabından adını zikretmeksizin aynen aktarmıştır. Bunun gibi, Sıbt ibn al-Cavzî de «Mir'ât al-Zamân» (40) ın'da 516 H. yılı altında verdiği İl-Gâzî'nin Gürcü seferini hemen hemen «Târih Mayyâfârikin va Âmid» den almış, yazarın adını vermemiştir, ayrıca aynı yıl altında zikrettiği Cenze depreminde olduğu gibi yazarın eserinden alınmıştır.

Artuklular hakkında çok değerli bilgiler veren İbn al-'Azrak'ın eseri gerek tarihçi ve gerekse biyografi yazarları tarafından kullanılmakla beraber bunlardan hiçbirisi yazarın hayatı hakkında bilgi vermemiştir.

(39) Neşr, Mısır Kültür Bakanlığı, c. 5, s. 263.

(40) Neşr, James Richard Jewett, Chicago, 1907, c. 8, s. 62, 63.